

תדפיס מתוך

ארץ-ישראל

מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

כרך עשרים וחמישה

ספר יוסף אבירם

הוצאת החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה
ירושלים תשנ"ו

קיראמיקה אשורית בדור והערות למעמדה של העיר בתקופת הכיבוש האשורי

איילת גלבוע

א. מבוא

על רקע דלותם האורבאנית של אתרי צפון הארץ בתקופת הכיבוש האשורי בולטים אתרים בודדים בלבד. מערך עירוני של ממש מן התקופה הזאת נחשף עד עתה רק בבירתה של פחוות מגידו (שכבה III במגידו), ואולי גם בשכבה I בן-בירן (בירן 1992, עמ' 239–245). מגידו היא האתר היחיד שנמצאה בו עדות ברורה על ביצורו של המערך הזה. כאשר לשומרון, אף היא בירת פחוות, אמנם אין ספק שקטעים מן הביצור של האקרופוליס הישראלי התקיימו עד התקופה ההלניסטית, אך לא ברור למה שימשו, אם בכלל, בתקופת הביניים¹. היישוב ששגשג בן בתקופה זו היה פרוז (בירן 1992, עמ' 231).

היותה של דור מבוצרת בתקופה זו היא אפוא בהחלט תופעה יוצאת דופן.² במאה ה' לפסה"ג היתה דור מוקפת חומה מלאה, אשר שימושה נמשך עוד מן התקופה שלפני הכיבוש. בדרום המדרון המזרחי של התל (שטח B) נבנה בתקופה זו "שער בן שני תאים" (שער בעל מעבר ישיר בין שני מגדלים מלבניים), שהיה קשור, כנראה, בשער חיצוני. בסף השער נתגלתה פותה דמוית פרסה, האופיינית לאדריכלות האשורית. במכלולים חתרי מים מתחת לרצפה הקדומה ביותר הניגשת לשער זה נתגלו חרסים אשר יוחסו לשלהי המאה ה' או לראשית המאה ה' לפסה"ג, ומעליה נתגלו חרסים מן המאה ה' לפסה"ג (ריון מפורט בביצורים אלה ראה שטרן תשמ"ט).

לפי שעה אין בידנו מידע על היקף הביצור הזה. שאר השרידים האדריכליים מתקופה זו בדור דלים מאוד: מעט בדלי קירות, רצפות, ובעיקר בורות; דומה, כי הבנייה האינטנסיבית בתקופה הפרסית ולאחר-מכן פגעה פגיעה קשה בשרידים אלה. עם זאת נתגלו כמעט בכל שטחי החפירה — במזרח התל, במרכזו, בדרומו ובמערבו — מכלולים עשירים של כלי-חרס אשר משיקולים סטראטיגרפיים או טיפולוגיים, או שניהם, יוחסו למאה ה', בעיקר למחציתה השנייה. דומה אפוא, כי המדובר כאן ב"יישוב" נרחב למדי.

הביצור בדור מימי הכיבוש האשורי מעיד על מעמדה המיוחד של העיר בתקופה זו, מסקנה העולה גם מן המקורות האשוריים שנזכרת בהם דור (וראה להלן).

מכלולי המאה ה' היו דלים בממצאים מיוחדים, אך בולט ביניהם חותם-גליל בסגנון ניאראשורי. בתוך הרבדה משנית בשכבה רומית נתגלה גם חותם-טביעה ניאראשורי (שטרן

1985, ציורים 9–10). אורנן, שדנה לאחרונה בחותמות הניאראשוריים מארץ-ישראל, הגיעה למסקנה, כי חותם-הגליל הוא העתק פרובינציאלי של חותמות ניאראשוריים, וכי אף ייתכן, שנוצר בארץ-ישראל. לדעתה יש לייחס את החותם לפרקי-הזמן שמימי סרגון ואילך (אורנן 1990, עמ' 34 ו-100). מלבד זאת המפתח היחיד להבנת אופי התקופה הזאת בדור הוא מכלול כלי-החרס.

מטרתו של המאמר שלפנינו כפולה: הצגת המכלול הקיראמי ה"אשורי" המיוחד של דור ונסיון להעריך את מהותו של המקום בעזרתו, בעזרת מאפיינים נוספים של התרבות החומרית ובעזרת המקורות הכתובים.³

ב. כלי-חרס מטיפוס אשורי

1. קערות בעלות שפיות מדורגות, מרוכסות או מחורצות

המדובר בקבוצה מוגדרת מאוד של קערות, בין מעוגלות ובין מעט מזוות, המתייחדות מכמה בחינות: בחומר שממנו הן עשויות, שהוא כתום, מתכתי ושווה מן החומר שממנו נעשו טיפוסים הקערות האחרים בדור; באופן העיבוד של החרס — מירוק טבעתי ללא חיפוי בפנים ובחוץ, ולעיתים גם על הבסיס (השפיות מוחלקות בדרך-כלל למשעי); ובעיצוב המיוחד של השפיות ושל הבסיסים. הללו עוצבו, כנראה, בעזרת מכשיר חד בשלב ה"קשה כעור". על-פי צורות השפיות חולקה קבוצה זו לתת-טיפוסים, אך כבר ניתן להקדים ולומר, כי לא מצאתי משמעות לשונות זו, וכי החלוקה נשמרה כאן רק כדי להדגיש את הדמיון הפרטני למקבילות (וראה להלן).

לתת-טיפוס 1א (איור 1 : 1–3) שפה בעלת חתך משולש, ומתחתיה רכס מלבני דק ובוולט. בתת-טיפוס 1ב (איור 1 : 4–5) הרכס שמתחת לשפה רחב יותר ובעל חתך משולש. לתת-טיפוס 1ג (איור 1 : 6–9) שפה קמורה הנוטה פנימה, והרכס שמתחתיה אופקי. זהו תת-הטיפוס הנפוץ ביותר הן בדור הן באתרים האחרים (וראה להלן). לתת-טיפוס 1ד שפה מעובה הנוטה פנימה, והרכס שמתחתיה קצר ודק. לתת-טיפוס 1ה שפה משולשת וחריץ בראש השפה. בתת-טיפוס 1ו עיצוב השפה גס, והיא דומה מאוד לעיצוב השפיות של קערות-האבן מן הטיפוסים האלה (וראה להלן).

עמ' 130). יש בידנו מידע סטראטיגרפי-כרונולוגי רק על חלק קטן מן הקערות ממצורת שלמנאסר. לפי עדויות עקיפות הופיעו שם טיפוסים דומים עוד במאה ה' (כך על-פי מלוואן; ראה רוטון 1954, עמ' 172).

בסולטאנטפה קערות מן הטיפוסים הנדונים הן הנפוצות ביותר בשני השלבים של ההיאחזות הניאראשורית. בשתי תעודות מן השלב הקדום שם נזכר limmu אשורי פוסט-קאנוני, כלומר, מאוחר משנת 648 לפסה"נ (לוי וגוקה 1953, עמ' 31). החופרים מניחים, כי האקרופוליס האשורי נהרס בשנת 610 לפסה"נ, עת חרבה חרן הסמוכה בידי הסקיתים והבבלים. דומה אפוא, כי הקערות מסולטאנטפה הן מן המחצית השנייה של המאה ה' לפסה"נ. החופרים מציינים, שקערות מן הסוג הזה נמצאו גם במכלולים קדומים יותר, אלא שלא פורסמו. על-סמך שאר הממצא המקביל מן האתרים שנזכרו אי-אפשר לקבוע כרונולוגיה מדויקת יותר.

2. קערות מזוות בעלות רכס חד בנקודת הזיווי ודופן עליונה קעורה (איור 1: 14-15)

החומר שממנו נעשו הקערות האלו זהה למראית-עין לזה שממנו נעשו הקערות מטיפוס 1. המקבילות הקרובות ביותר נתגלו בתל אליהוא ובסביבתו וכן בסולטאנטפה (כול ואחרים 1989, ציור 26: 4; לוי וגוקה 1953, ציור 6: 20).

3. קערות מעוגלות בעלות שפה משולשת הנוטה פנימה, רכס בתחתית הדופן ובסיס-דיסקוס מחורץ (איור 1: 16)

הן צורת עיבוד הבסיס הן הרכס במורד הדופן הם מאפיינים הזורים למסורת הקדרות הישראלית, וגם אינם מופיעים בכלי-החרס של האזורים הקרובים לישראל. בהקשר ניאראשורי בתל חלאף, לעומת זאת, נתגלה טיפוס קרוב מאוד, שעיצוב בסיסו זהה (פונדאפנהיים 1962, לוח 61: 151). טיפוסים דומים מאוד, בעלי בסיס-דיסקוס ללא חריץ וחריץ במעלה הדופן, נמצאו בחלק מאתרי אוררטו, כמו, למשל, בבסטס (קרול 1972, ציור 1: 1). הקירבה לטיפוסים מתל חלאף היא מובהקת, בעיקר עיצוב הבסיס, המופיע גם בטיפוסים אשוריים ברורים (ראה לעיל, טיפוס 1; גם הרכס שבתחתית הדופן הוא מאפיין שיש לו מקבילות באשור). על-אף מיעוט המקבילות אין אפוא ספק, לדעתי, שיש לחפש את מקור הטיפוס במרחב של צפון אשור-גבול אוררטו-צפון-מזרח סוריה.

4. קערות מעוגלות בעלות שפה קמורה חדה הנוטה פנימה, שני רכסים דקים מתחת לשפה ובסיס- טבעת (איור 1: 17)

מבחינה טכנית הטיפוס הזה זהה לטיפוס 1: הקערות ממורקות מירוק טבעתי, ופרטי העיצוב, בייחוד הבסיס, עוצבו בעזרת

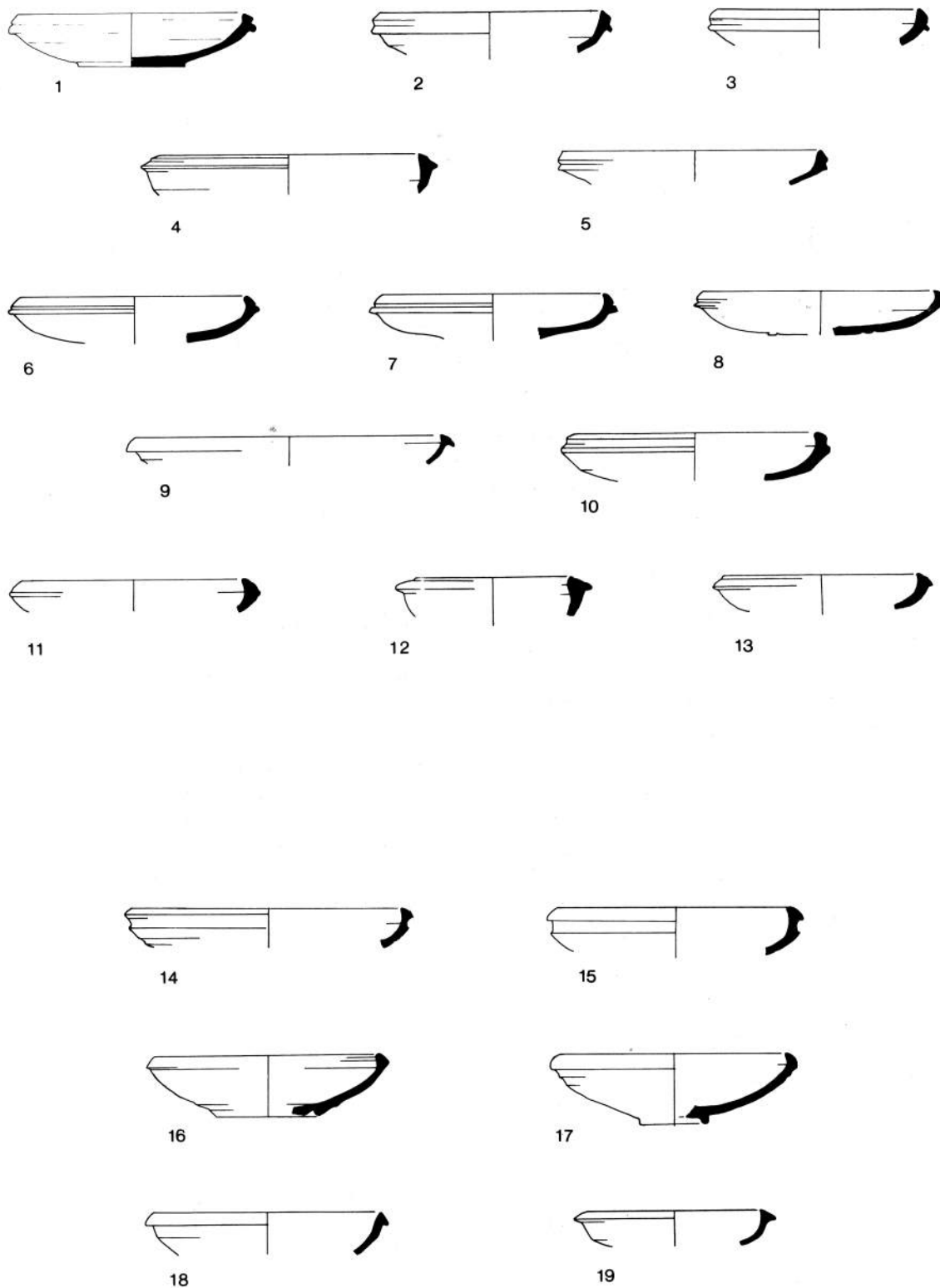
קערות זהות מבחינת הצורה ופרטי העיצוב של השפיות והבסיסים אופייניות לשכבות ניאראשוריות באשור עצמה ובמאחזים הניאראשוריים בסוריה. המקבילות הקרובות ביותר נמצאו בנמרוד (כולל מצורת שלמנאסר),⁵ אשור העיר, נינוה, ח'ירבת קסריז, תל אליהוא אשר בצפון הג'זירה וסביבתו, סולטאנטפה, תל חלאף וניפור. המקבילות כוללות בעיקר קערות מחרס כתום או שחור (מיעוטן קערות בעלות תלת-רגל), שעל רובן נאמר שמורקו מירוק טבעתי, וכן קערות-אבן (איור 2: 1-9; אוטס 1959, עמ' 139, לוח XXXV: 12-16, 25; האלר 1954, לוח 6: ab, aa; תומפסון ומלוואן 1933, לוח LXXVIII: 33-37; קרטיס 1989, ציורים 27: 67; 28: 81-86; ר"ס 112-115; בול ואחרים 1989, ציורים 16: 8-10 ו-26: 9, 19-20, 22-24; לוי וגוקה 1953, ציור 6: 17, 22-24, 28; פונדאפנהיים 1962, לוחות 56: 23 ו-61: 154; מקקאן והיינס 1967, לוח 100: 17).

אין אפוא ספק, כי המדובר כאן בטיפוסים שמקורם במסורת הקדרות האשורית. לפי שעה אין בידי לקבוע אם הקערות מדור יוצרו בדור עצמה, בסביבתה או במרכז פרובינציאלי אחר, או אם מקורן במיסופוטאמיה. החומר אשר ממנו עשויות רוב הקערות מדור שונה למראית-עין מן החומר שממנו עשויות קערות נמרוד, אך ראוי לציין, שראיתי רק מעט מן החומר של נמרוד, ולא ראיתי כלל חומר מאתרים אחרים באשור. מיעוט קטן של הקערות מדור עשוי מחומר דומה — שוב למראית-עין — לזה של כלי-החרס האשוריים (על משמעות האפשרויות השונות ראה להלן).

מן המרחב של ארץ-ישראל ושכנותיה פורסמו עד היום קערות חרס ואבן מעטות בלבד שניתן לקשור אותן לאותה המסורת. הקערות נתגלו בעיקר במגידו ("I-III"), רובן בשכבה "III")⁶ ובתל אינצבה (למון ושיפטון 1939, בעיקר לוח 23: 8-9; ומפלר 1947, לוחות 58: 1334 ו-63: 1443); קערות בודדות מאוד נחשפו בתל ג'מה, תל בטש, תל אליקטאף, שומרון (תקופה VII), תל קירי, שקמונה,⁷ חצור ותל אברדינה (פיטרי 1928, לוח LXV: 10, עם שפה דומה; מזר תשמ"ה, ציור 8: 4, בצבע שחור, עם שפה שונה ובסיס מדורג; עמירן 1959, לוח XIX: 1, 5; קראופוט, קראופוט וקניון 1957, ציור 11: 8; רייזנר ואחרים 1924, ציור 207: 2a; בן-תור ואחרים 1987, ציור 43: 5; לבו 1983, עמ' 461, ציור CP14; עמ' 469, ציור BL34; עמ' 509, ציור BL20). למראית-עין הקערות מתל ג'מה, תל בטש, תל אינצבה, תל אליקטאף ושקמונה אינן "מקור מיות", וייתכן, שהדבר יפה גם לחלק מן הקערות ממגידו.

תארוך

המכלולים של נמרוד וסולטאנטפה מהווים את עיקר המסגרת הכרונולוגית לתארוך הטיפוסים האלה. בנמרוד, כולל מצורת שלמנאסר, מקום הימצאן של הדוגמאות המעטות שפורסמו, היא במכלולי החורבן של שנת 612 ובמכלולים של יישובי ה-squatters שמיד לאחר-מכן. לדברי אוטס התקשו החופרים בהרבה מקרים להבדיל בין שני השלבים האלה (אוטס 1959,



איור 1: כליחרס מטיפוס אשורי מדר

הכלי	טיפוס	מספר רישום	שטח/לוקוס	תיאור
1. קערה	A1	10189/6	A 1023	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); ליבה חומה; מירוק טבעתי
2. קערה	A1	10107/2	A 1022	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 5/8); ליבה חומה כהה; מעט גריסים לבנים; שרידי מירוק טבעתי
3. קערה	A1	28223/6	B 2848	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); ליבה אפורה; מירוק טבעתי
4. קערה	B1	11933/14	A 1240	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); ליבה אפורה; מירוק טבעתי מבפנים ומבחוץ
5. קערה	B1	27611/9	B 2769	חרס חום-צהבהב (10Y/R 5/4); גריסים
6. קערה	B1	27553/5	B 2755	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); מירוק טבעתי מבפנים ומבחוץ
7. קערה	B1	—	B 3320	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 7/8); מוחלק
8. קערה	B1	32319	B 3320	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); מירוק טבעתי מבפנים ומבחוץ; גריסים
9. קערה	B1	30307/1	B 3080	חרס אדום-צהבהב (5Y/R 5/8); מוחלק
10. קערה	B1	11939/29	A 1242	חרס אדום (2.5Y/R 5/8); ליבה אפורה
11. קערה	B1	33553/4	B 3142	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 7/8); מוחלק
12. קערה	A1	10121/3	A 1022	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); ליבה אפורה כהה; שרידי מירוק טבעתי על השפה
13. קערה	A1	11928/4	A 1240	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); ליבה אפורה בהירה; מירוק טבעתי מבפנים ומבחוץ
14. קערה	2	75761/7	B 7875	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); חפוי אדום דליל; מוחלק
15. קערה	2	28008/2	B 2802	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); שרידי מירוק
16. קערה	3	33762	B 3193	חרס אדום-צהבהב (5Y/R 5/8); ליבה חומה; גריסים לבנים
17. קערה	4	72855/6	B 7322	חרס צהוב-אדמדם (7.5Y/R 6/6); מירוק טבעתי
18. קערה	5	32311/6	B 3320	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/6); מירוק טבעתי מבפנים ומבחוץ
19. קערה	6	10219/6	A 1027	חרס אפור; חפוי שחור ומירוק אבניים מבפנים ומבחוץ

1954, לוח 6 : c-1a; קראפוט, קראפוט וקניון 1953, ציור 32 : 6; למון ושיפטון 1939, לוח 23 : 5).

6. קערה מעוגלת בעלת שפה משולשת חדה מחרס אפור מפולס היטב עם חיפוי שחור ומירוק אבניים מבפנים ומבחוץ (איור 1: 19)

מן הטיפוס הזה נתגלתה בדור רק דוגמה אחת. כלים שחורים מעטים בעלי איכות דומה מצויים בממצאים משלהי תקופת הברזל, בעיקר מן המאה ה-7, ובראש ובראשונה בדרום הארץ ובעבר-הירדן, אך גם בצפון. הם כוללים קערות שנתגלו בתל בטש, אשדוד, רמת-רחל, תל אינצבה, שקמונה ותל קירי, והם בעלי מיתאר אשורי מובהק (מזר תשמ"ה, ציור 8 : 4; דותן 1982, ציור 26 : 8; אהרונ' 1964, ציור 11 : 4; ומפלר 1947, לוח 63 : 1443; בן-תור ואחרים 1987, ציור 43 : 5; אשר לשקמונה, ראה הערה 7). האתר היחיד הידוע לי שנמצאו בו קערות הדומות באופן משמעותי בצורתן לטיפוס 6 הוא תל א-נצבה, בעיקר ב"שכבה I" (ומפלר 1947, לוח 58 : 1335, מחרס "כתום מתכתי" עם מירוק אבניים). לפיכך דומה, שגם את טיפוס 6 יש לקשור למסורת המיסופוטאמית.

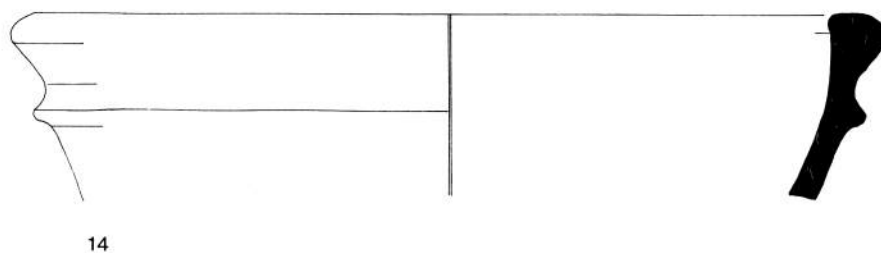
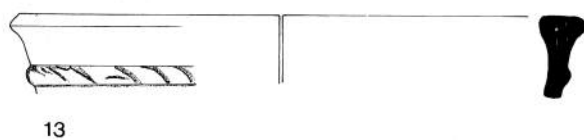
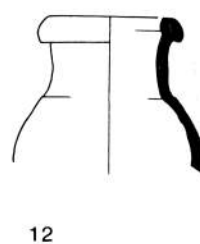
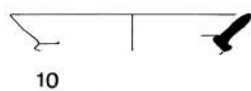
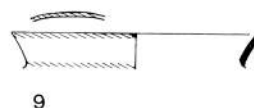
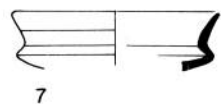
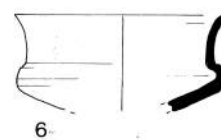
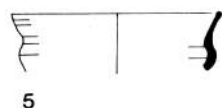
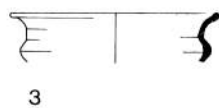
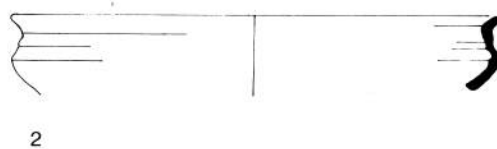
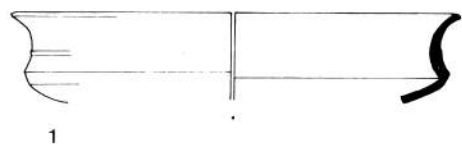
7. קערות מזוות בעלות בסיס מעוגל (איור 3 : 10-1)

אלה ואריאנטים שונים של קערות מזוות, שמקורן הטיפולוגי הוא ללא ספק מיסופוטאמי, ודומה, כי בעניין זה אין צורך להרחיב: קערות מן הטיפוסים האלה הן הבולטות ביותר בין כליהחרס ה"אשוריים" בישראל, ביהודה ובפלשת, והן מופיעות

מכשיר חד בשלב ה"קשה כעור". במרחב של ישראל וסביב-תה לא מצאתי קערות היכולות לשמש מקבילה משמעותית לטיפוס הזה. יוצאות מן הכלל הזה אולי כמה קערות מתל א-נצבה (ומפלר 1947, לוחות 57 : 1309; 58 : 1344), אך גם שם הדמיון אינו מובהק די הצורך.⁸ קערות שיש להן רכס או שניים מתחת לשפה, לעומת זאת, אופייניות למכלולים ניאראשוריים, והן מופיעות גם בחלק מאתרי אוררטו, כולן בהקשרים של המאה ה-7 לפסה"נ, כמו, למשל, בתל חלאף, בבסטם ובחסנלו (פון-אופנהיים 1962, לוח 61 : 146; קרול 1970, ציור ZT 3, 5-6; 1976, עמ' 125, טיפוס 39). דומה, שגם את מקורו של טיפוס זה יש לחפש במרחב של צפון-אשור-צפון-מזרח סוריה-גבול אוררטו.

5. קערות בעלות זיווי גבוה, דופן קעורה מעט מעל לנקודת הזיווי וקמורה בחלקה הפנימי, שפה משולשת הנוטה בחדות כלפי מטה ומירוק טבעתי (איור 1: 18)

כל מאפייני הטיפוס הזה אופייניים למסורת הקדרות האשורית. מקבילות ניתן למצוא, בין השאר, בנמרוד, כולל מצורת שלמנאסר, שם הן נפוצות למדי וכוללות הן "כלי ארמון" הן כלים גסים יותר, וכן בעיר אשור. קערות שנתגלו בשומרון, תקופה VII, ובשכבה I" במגידו קשורות אולי לאותה המסורת (אוטס 1959, לוח XXXV : 8-9, חלקן מהקשרים הכוללים גם חומר מפרקי-הזמן שאחרי החורבן של שנת 612 לפסה"נ; ליינס 1954, לוח XXXVII : 10, ממכלול המיוחס לחורבן; לדברי ליינס נתגלה הטיפוס גם במכלולים מימי סרגון; האלר



איור 2: כלייחרס מטיפוס אשורי מדור

הכלי	טיפוס	מספר רישום	שטח/לוקוס	תיאור
1. קערה	7	33567/1	B 3142	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); מוחלק
2. קערה	7	—	B 2640	חרס אפור-חום (2.5Y 5/2)
3. קערה	7	33792	B 3391	חרס אפור-חום (2.5Y 5/2)
4. קערה	7	33762/1	B 3193	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8); מוחלק; ליבה אפורה
5. קערה	7	32323	B 3320	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8)
6. קערה	7	2359/3	B 231	חרס אדום בהיר (2.5Y/R 6/8); מוחלק; גריסים לבנים
7. קערה	7	33762/9	B 3193	חרס אדום בהיר (2.5Y/R 6/8); מוחלק
8. קערה	7	32268/3	B 3320	חרס חום (7.5Y/R 5/8); ליבה אפורה; גריסים; מוחלק מבפנים ומבחוץ
9. קערה	7	33450	B 3388	חרס חום (7.5Y/R 4/2); מוחלק; פני שטח בהירים; צבע חום
10. קערה	7	323218	B 3320	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/8)
11. אמפוריסקוס		28032	B 2815	חרס בהיר; צבע חום
12. בקבוק		10096/1	A 1022	חרס אדום (2.5Y/R 4/8); ליבה אפורה
13. אגן		33777/1	B 3191	חרס אפור כהה (2.5Y/R N4); פני שטח לבנים; טביעות קש; עשוי ביד
14. אגן		10080/1	A 1023	

באגן מס' 13 הרכס מעוטר בעיטור חבל. ברור נמצאו רק דוג' מאות מעטות של הטיפוס הזה.

האגנים היחידים שיש להם שפיות דומות הם אלה מן הטיפוס המכונה bathtub, שנתגלו באשור ומחוצה לה. באשור הדוגמאות המובהקות ביותר הן מבית-הקברות של אשור העיר, כמו, למשל, בקברים 680 ו-683 (האלר 1954, ציורים 66–67); שפיות ורכסים דומים נמצאו באשור על ארונות-קבורה במיגוון של צורות. באזורנו נתגלו bathtubs מן הטיפוס הזה בשכבה VIII d בתל פארעה צפון, ב"ארמון" השכבה הזאת, ולא בהקשר של קבורה (שאמבון 1954, לוח 10: 47–12). שכרים של "ארונות" מסוג זה נתגלו בשכבות II–III במגידו, בשכבות V ו-IV בחצור, ואולי גם בתל א-נצבה (למון ושיפטון 1939, לוח 18: 91; ירין ואחרים 1960, לוח C: 28; 1961, לוח CCXXXIV: 11; CCXXX: 24; כן ראה ומפלר 1947, לוח 78: 1794). על-סמך הרמיון לארונות-הקבורה מאשור סבירה ההנחה, שיש לקשור את החפצים האלה למסורות הקדרות האשוריות, אך עדיין קשה למצוא הסבר לתופעה, בעיקר משום שרבות מן הדוגמאות מאזורנו קדומות, לפחות לכאורה, מן הכיבוש האשורי, אך גם משום שאין עדות ששימשו לקבורה. לארונות-החרס מן התקופות הניאוראשורית-הניאורבבלית משני עברי הירדן, ששימשו ללא ספק לקבורה, יש שפיות המעוצבות בצורה אחרת, כמו, למשל, הארונות מקבר J3 בדיבון, מהר נבו, מקבר אדוניור, ממגידו ומדותן⁹.

ג. למשמעותו של המכלול האשורי מדור

השיקולים העיקריים להבנת המכלול ה"אשורי" שנמצא ברור הם אלה:

1. הכמויות

כלים מטיפוסים אשוריים — בעיקר קערות מזוות בעלות בסיס מעוגל ובקבוקים מחודרים, הן מיובאים הן "מקומיים" —

באתרים רבים באזורים אלה. המדובר במשפחה מוכרת, שמשמ' עותה לריון כאן איננה מכרעת, ולכן אסתפק בתיאור הקערות מדור בלבד.

בין כל הדוגמאות שנתגלו ברור אין כמעט שתיים הקרובות זו לזו בצורתן ובאיכותן, והדבר מקשה עלינו קביעה משמ' תית של טיפולוגיה. אפשר למצוא כאן את כל מיגוון האיכויות: החל בקערות גסות מאוד וכלה בכלים עדינים ועליהם מיגוון של עיטורים, עם או בלי חיפוי, עם או בלי מירוק, לעתים עם תוספת של פסי צבע. בחלקן הן עשויות חומר כתום ובעלות מירוק טבעי, בדומה לקערות מטיפוס 1. כן נמצאו שכרים בודדים מחומר אפור שנהבי, הדומה — שוב למראית-עין — לזה של חלק מכלי נמרוד.

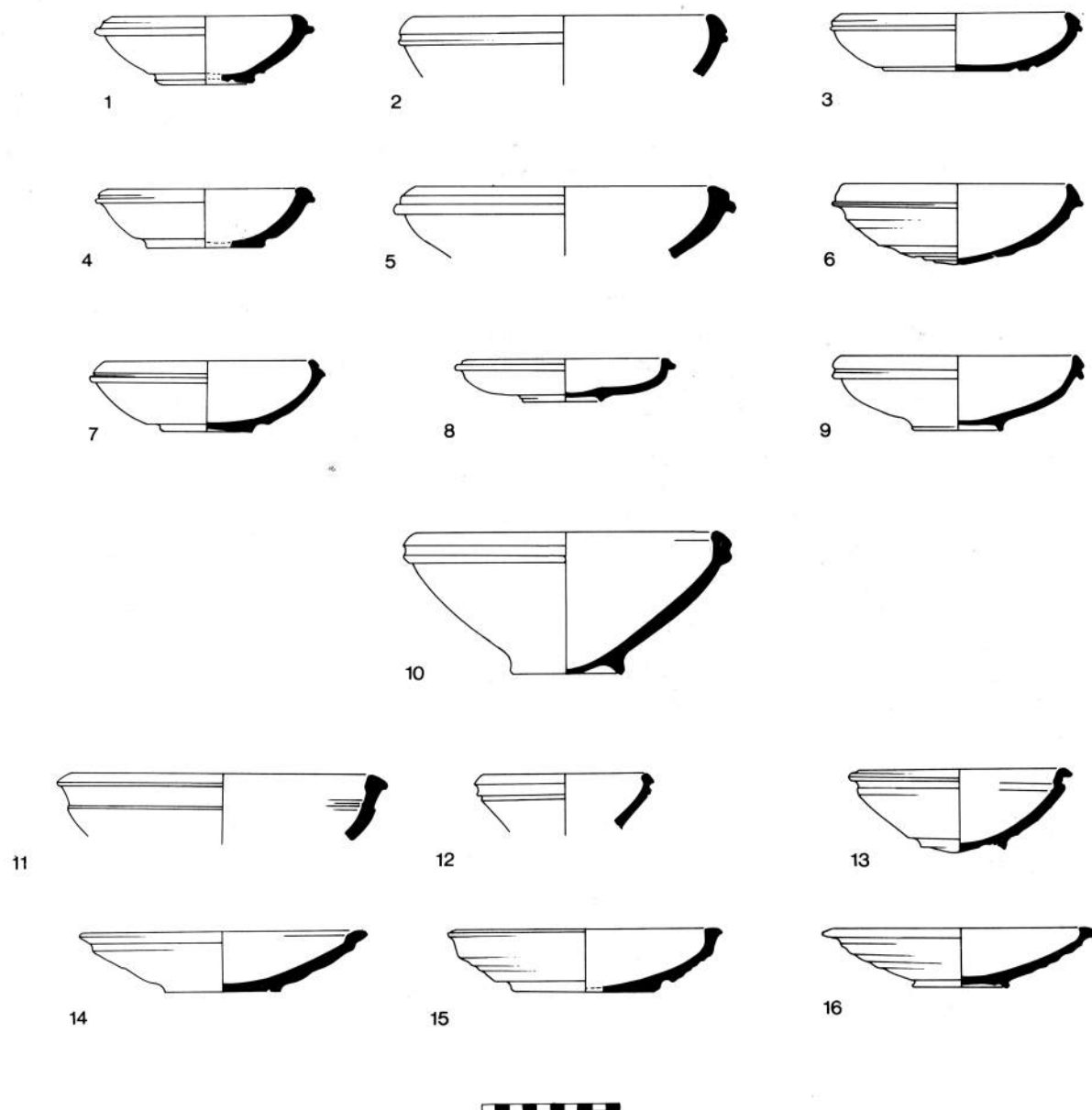
8. אמפוריסקוס (איור 3: 11)

מקורו הטיפולוגי של כלי זה הוא ללא ספק במסורת המיסור פוטאמית, אף שאין לדעת בבירור היכן נוצר, שכן עיטור הפסים איננו בהכרח מאפיין "מקומי". הדוגמאות הקרובות אליו, אך לא זהות, הן פכים ובקבוקים ממצורת שלמנאסר ומאשור, חלקם בעלי ידיות ובסיסים דומים, עיצוב דומה של השפה ועיטור בפסי צבע (אוטס 1959, לוח XXXVIII: 91; האלר 1954, לוח 3: ad). טיפוסים דומים מופיעים גם במכלולים ניאורבבליים — כמו, למשל, בשכבה AT II בניפור (מקקאון והיינס 1967, לוח 106: 6) — וייתכן, כי הכלי שלפנינו, שנמצא במילוי שאינו חתום, הוא, למעשה, מעט מאוחר יותר.

9. בקבוק גלילי מחודר (איור 1: 12)

ברור נתגלו רק שתי דוגמאות מן הטיפוס הזה. לבקבוקים המוכרים האלה תפוצה נרחבת למדי באזורנו, והם לא יידונו כאן. לפי שעה אין בידי מידע על מקום ייצורם של הבקבוקים מדור.

10. אגנים בעלי שפה מרוכסת (איור 3: 13–14)



איור 3: קערות מחפירות מלואן בנמרוד

מספר רישום*	מספר רישום*
1	9
2	10
3	11
4	12
5	13
6	14
7	15
8	16

* לעתים היו המספרים מטושטשים מאוד, ואין בטחון בקריאתם.

לשימוש "מקומי". אמנם קשה להניח, שכלים מטיפוס כה מתמחה נצרכו מחוץ למרכזים, אך לפי שעה אין בידנו מידע על כך.

3. מקום הייצור

אם יתברר שמקורן של הקערות, בעיקר של טיפוסים 1-6, במיסופוטאמיה או במרכז ניאראשורי פרוכניציאלי מרוחק כלשהו (בסוריה?), אזי יש, לכאורה, שתי אפשרויות עיקריות. האפשרות האחת היא, כי הקערות הגיעו בדרכי מסחר; האפשרות האחרת היא, שהובאו למקום עליידי אנשים שהגיעו מאשור או ממרכז ניאראשורי אחר. עליאף הזהירות שיש לנקוט בהסקת מסקנות מן הסוג הזה, קשה מאוד להסביר כיצד הגיעו כמויות גדולות של קערות אשוריות מן הסוג הזה דווקא לדור (ובמידה פחותה למגידו) וכמעט לא לאתר אחר כלשהו במרחב, אלא-אם-כן נועדו לשימושה של אוכלוסייה אשר בשבילה היתה לכלים אלה משמעות סמלית מיוחדת. משמעות זו היא מחוץ למסגרת דיוננו.

אם נוצרו הקערות במקום — וזו בעיני האפשרות הסבירה יותר — יש בכך משום עדות, כי בדור ישבו קדרים מתמחים, שהכירו הכרה בלתי-אמצעית את טכניקות הייצור האשוריות, מן-הסתם קדרים מאחד המרכזים באשור עצמה. לאור אופיים של הטיפוסים (ראה לעיל) אין סבירות למסקנה אחרת, כלומר, אין לפנינו חיקוי עליידי קדרים "מקומיים", תופעה שהיא סבירה ביותר בעניין הקערות מטיפוס 7 והבקבוקים המחודדים, לפחות חלקם. גם אפשרות זו מצביעה על אותה משמעות מיוחדת.

כל האפשרויות מובילות למסקנה אחת: בדור היתה נוכחות אשורית. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם שתי תופעות שהוזכרו לעיל: המאפיינים הזרים של השער "בעל שני התאים" ושני החותמות מטיפוס ניאראשורי. לאחרונה הראתה אורנן, כי בכל הנוגע לחותמות מטיפוס ניאראשורי במרחב הארצישראלי ובעבר-הירדן ניתן להצביע על מיתאם רב בין תפוצת הממצא ובין העדויות ההיסטוריות על נוכחות אשורית (אורנן 1990, עמ' 141).

ד. קנקני המסחר

משאר כלי-החרס מתקופה זו בדור זוהי קבוצת הכלים הנוספת החשובה לדיוננו. מבחר מייצג של טיפוסיה מובא באיור 4. כאן אתרכו רק במאפיינים הטיפולוגיים החשובים לענייננו. ראוי לציין, כי פרט לשבר אחד, כל הקנקנים שנתגלו בדור במכלולי המאה ה' שונים — הן מבחינת החומר שממנו נעשו הן מבחינת צורת הגוף ומבנה השפה — מקנקני המסחר הגליליים הנפוצים בחצור, שאולי אף נוצרו שם.¹⁰ כל הקנקנים (השלמים) בדור הם בעלי "מותן" קלה. מבחינת השפיות חולקו כאן הקנקנים לכמה טיפוסים עיקריים (התתי-טיפוסים אינם מענייננו כאן):

1. שפות-צווארון מלבניות (איור 4 : 1);
2. שפות מרוכסות פחוסות (איור 4 : 4-11);

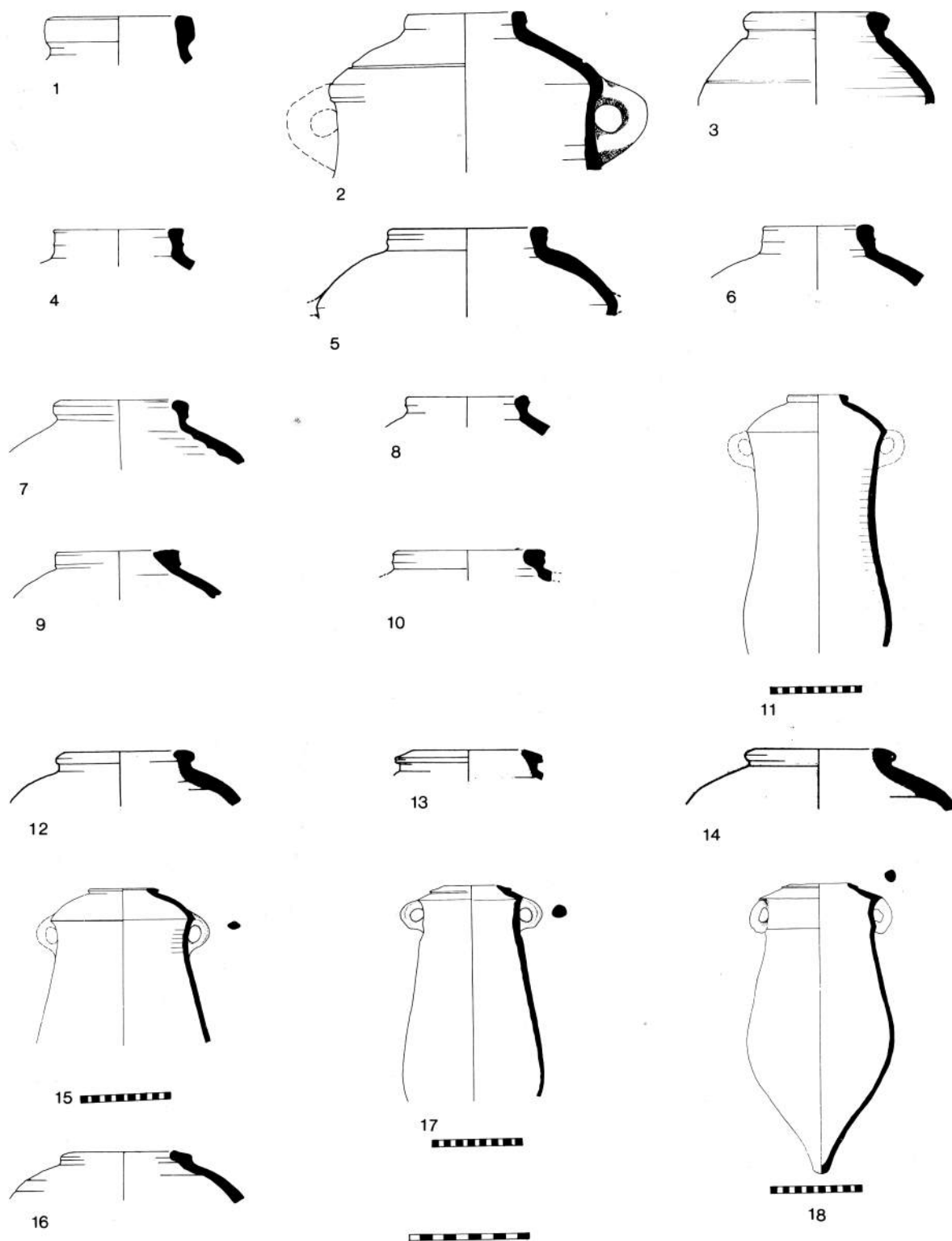
אינם תופעה יוצאת דופן בישראל ובשכנותיה, וניתן למצוא אותם כמעט בכל אתר מן המאה ה' לפסה"נ במרחב, אף-על-פי שבדרך-כלל המדובר בדוגמאות בודדות בכל אתר. אך גם בהשוואה לתפוצה הנרחבת בישראל ובפלשת המכלול מדור יוצא דופן. בשני המכלולים העיקריים בדור מן המאה ה' מהוות הקערות מטיפוס אשורי 14.2% מכלל 91 הקערות במכלול האחר, ו-23.5% מתוך 178 הקערות במכלול האחר. המדובר בשני מכלולים, ולכן קשה להניח, כי הדבר מקרי. קערות מטיפוס זה נמצאו גם בלוקוסים רבים אחרים. אמנם אין בידנו נתונים כמותיים מרוב האתרים האחרים, אך דומה, כי המדובר בהחלט בשיעור יוצא דופן, גם בהשוואה, למשל, לבירת הפחוזה, שכבה III במגידו, שנחפרה באופן נרחב.

מבין הכלים ה"אשוריים" של דור נפוצות במיוחד הקערות מטיפוס 1. במרחב של ארץ-ישראל ושכנותיה, לעומת זה, נמצאו מהן דוגמאות כה בודדות, עד שאפילו לא זכו לדיון, ומשום כך מן-הסתם גם לא זוהו כאשוריות. האתר היחיד שנמצאו בו כמה קערות מסוג זה הוא מגידו, וגם שם לא בכמויות הדומות לאלו של דור.

2. הטיפוסים

טיפוסי הכלים המשמעותיים ביותר לענייננו הם הקערות מטיפוסים 1-6, ובמיוחד מטיפוסים 1-2. המדובר בייצור מתמחה של קערות, שעוצבו בקפדנות לפי דפוסים ברורים מאוד, כפי שמעידים השפיות, הבסיסים, הרכסים, החריצים השונים וטכניקת העיצוב (וראה לעיל). בכך דומות הקערות בפרטי-פרטים למקבילותיהן באשור ובמאחזים הניאראשוריים בסוריה, והן שונות ממוצרי מסורות הקדרות המקומיות. כל עוד לא יהיו בידנו תוצאות האנאליזה הכימית של הקערות לא נוכל לקבוע היכן נוצרו הקערות. למראית-עין רובן, אף-כי לא כולן, שונות מכלי-החרס האשוריים מאשור שהצלחתי לברוק.

תפוצת הטיפוסים באשור עצמה היתה יכולה לשמש מפתח להבנת משמעותם, אך למרבה הצער לא חלה התקדמות רבה בדיעתינו על מכלול כלי-החרס הניאראשוריים בשלושים וחמש השנים שחלפו מאז פרסמה אוטס חלק מן המכלול אשר נתגלה במצודת שלמנאסר. עליי המכלולים שפורסמו ממצודת שלמנאסר, מסולטאנטפה, מתל חלאף, ובמידה פחותה גם מנינווה, וכן מבדיקה שטחית למדי של החומר ממרוד השמור במחסני המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת לונדון עולה, כי טיפוסי הקערות האלה אופייניים למרכזי שלטון אשוריים. אל המסקנה הזאת יש להתייחס, כמובן, בהסתייגות רבה מאוד, שכן אין לדעת בבירור אם המדובר בטיפוסים שנתגלו רק במרכזים הגדולים. עדיין אין בידנו אפשרות להעריכם לעומת המכלול הקיראמי של חווה, כפר או אפילו עיר-שדה באשור. המכלולים המשמעותיים היחידים המוכרים לנו שאינם קשורים למרכזי מינהל הם אלה ב"צוק קסרי" ו"בח'ירבת קסרי". באתר הראשון לא נמצאו קערות מן הטיפוס הזה, ובאתר השני נמצאו רק 4 קערות בעלות תלת-רגל ושפיות כאלו, שנוצרו בכבשן היוצרים שבמקום, ואין לדעת עם יוצרו



הכלי	טיפוס	מספר רישום	שטח/לוקוס	תיאור
1. קנקן	1	11922/9	A 1240	חרס אדום-צהבהב (5Y/R 4/6); ליבה חומה
2. קנקן	3	33742	B 3391	חרס חום (7.5Y/R 5/6); ליבה אפורה; גריסים רבים
3. קנקן	3	32306	B 3320	חרס חום (7.5Y/R 5/2); פני השטח בהירים; גריסים
4. קנקן	2	32322	B 3320	חרס אדום בהיר (2.5Y/R 6/8); פני השטח בהירים; גריסים
5. קנקן	2	10188/1	A 1023	חרס אדום (2.5Y/R 5/8); ליבה אפורה; גריסים לבנים
6. קנקן	2	33762/4	B 3193	חרס אדום-צהבהב (5Y/R 5/8); פני השטח בהירים; ליבה אפורה; גריסים לבנים
7. קנקן	2	27643/4	B 2775	חרס אדום (2.5Y/R 4/6); גריסים רבים
8. קנקן	2	32322	B 3320	חרס חום בהיר (2.5Y/R 6/8); פני השטח בהירים
9. קנקן	2	75846/1	B 7883	חרס אפור-אדמדם כהה (5Y/R 4/2); פני השטח אפורים בהירים; גריסים
10. קנקן	2	10154/4	A 1023	חרס צהוב-אדמדם (5Y/R 6/6); גריסים קטנים בצבעי לבן, אפור ואדום
11. קנקן	2	32328	B 3320	חרס אדום (2.5Y/R 5/8); גריסים לבנים ואפורים
12. קנקן	4	10134/3	A 1023	חרס אדום בהיר (2.5Y/R 6/6); גריסים קטנים בצבעי לבן, אפור ואדום
13. קנקן	4	11939/19	A 1242	חרס אדום (2.5Y/R 5/8); ליבה חומה; גריסים קטנים בצבע לבן
14. קנקן	4	10106/1	A 1023	חרס אדום-צהבהב (7.5Y/R 6/8); ליבה אפורה
15. קנקן	4	32330	B 3320	חרס אפור-אדמדם כהה (5Y/R 4/2); פני השטח בהירים
16. קנקן	4	27611/9	B 2769	חרס אדום (2.5Y/R 5/6); גריסים לבנים ואפורים
17. קנקן	4	72512	B 7219	חרס צהוב בהיר (5Y 8/3)
18. קנקן	4	2715	B 350	חרס צהוב בהיר (5Y 8/3)

מלבד צור, דור היא, כאמור, האתר היחיד ששליטים בו הטיפוסים האלה. במכלול שבשטח A מהווים 20 קנקני מסחר אלה 9.9% מכלל כלייהחרס הניתנים לזיהוי. במכלול שבשטח B נמצאו 52 קנקני מסחר כאלה (מתוך 93 הקנקנים) — כ-13% מכלל כלייהחרס הניתנים לזיהוי. רובם הם מטיפוסים 2-3. לפי שעה אין בידנו מידע על מקום ייצורם של קנקני דור, אך אין ספק, שהם מעידים על קשר הדוק, מסחרי או אחר, עם צור (וראה להלן).

ה. מעמדה של דור

במסגרת השחזור שעשה של מערך הפחחות האשוריות היה אמיל פורר הראשון שהעלה את ההשערה, כי בימי תגלת-פלאסר הג' הפך איזור החוף הישראלי לפחוה אשורית, ובירתה דור. בעקבותיו הלכו אולברייט, אלט, נות, אהרונ' ורוב החוקרים שבאו אחריהם (פורר 1920, עמ' 52 ואילך, בעיקר עמ' 69; אולברייט 1925, עמ' 44; אלט 1959, עמ' 154-157; נות 1960, עמ' 261; שטרן, בדפוס). פורר הסתמך בעיקר על הזכרת דור (Du'ru) בשתי רשימות טופונימים אשוריות מקוטעות מנינווה שכותרותיהן חסרות: K.4384 ו-K.1521. הוא ראה בהן רשימות מינהליות של מרכזים אימפריאליים. יש חוקרים אשר קיבלו את רשימות הערים שהביא פורר כהוכחה, שדור אכן הפכה לבירת פחוה, אך הואיל והרשימות מאוחרות וההזכרה הנוספת היחידה של דור היא מימי אסרחדון (וראה להלן), טענו, כי הדבר אירע מאוחר יותר — בימי אסרחדון או סנחריב (פקירקובה 1987, עמ' 165; עודד תשל"ג, עמ' 148). לעומתם שרטט אהרונ' מצב הפוך, כלומר, דווקא בימי סרגון או סנחריב, אחרי כיבוש שומרון, כבר לא היתה הצדקה לקיומה הנפרד של

3. שפות פחוה שאינן מרוכסות (איור 4: 2-3);

4. שפות שטוחות למיניהן (איור 4: 12-18).

מבחינה מספרית הטיפוסים השליטים במכלולי המאה ה' בדור הם טיפוסים 2-3, ולכן אתרכו בהם.

טיפוס 2. — הקנקנים עשויים מחומר "מתכתי", השונה בעליל מזה של הקנקנים מן הטיפוס ה"חצורי", הן אלה שנתגלו בחצור הן טיפוסים וזהם אשר נתגלו, למשל, בדור בהקשרים שלפני הכיבוש האשורי. האתר הכולט שנמצאו בו קנקני מסחר הקשורים באופן מובהק ביותר לטיפוס 2 הוא צור, וזהו גם האתר היחיד שנתגלו בו עד היום כמויות גדולות. בצור נתגלו 245 קנקנים כאלה (SJ5 של ביקאי) ו-163 קנקנים מטיפוס דומה (SJ4; וראה להלן, טיפוס 3), לעומת 55 קנקני מסחר מתת-טיפוסים אחרים (ביקאי 1978, לוח II: 4-2, 4-6, 7-13; לוח III: 3-4; לוח IV: 4 ועמ' 45-46). אין ספק, כי זהו הקנקן הצורי המובהק. קנקנים מטיפוס זה נתגלו בצור בשכבות I-IV, ושיא תפוצתם בשכבה II (בניגוד לתאריך שהציעה ביקאי, שכבה זו היא, כפי הנראה, כבר מן המאה ה' לפסה"נ).

טיפוס 3. — אלה קנקנים בעלי שפה פחוה ללא רכסים, בדרך-כלל עם חתך מלבני. החומר וצורת הקנקן עצמו זהים לאלה של טיפוס 2. המקבילות המובהקות ביותר לטיפוס זה נמצאו אף הן בשכבה II בצור (ביקאי 1978, לוחות II: 1; III: 6; IV: 2). הן נכללות במסגרת SJ5 של ביקאי, הכוללת גם צורות שפה נוספות, ולכן קשה לדעת בדיוק באלו שכבות מתוך שכבות I-III הן נפוצות. באתרים אחרים נמצאו מעט דוגמאות מובהקות: כמה דוגמאות בצרפת (אנדרסון 1988, לוח 37: 11 ו-13 וטבלאות 9A ו-9B) וכן באתרים ברחבי ישראל, פלשת, יהודה וקפריסין.

בשורה 19 נזכרת דור בין ערים ואזורים גיאוגרפיים-פוליטיים שלאורך חופו המזרחי של הים התיכון וערים ואזורים בעלי מעמד פוליטי שונה. כפי שניתן לראות בשורה 18, דווקא הפועל, שהוא המפתח להבנת מעמדם של המקומות האלה לצורך העניינים הנדונים בחוזה, קטוע. על-אף זאת נרמה, שקריאתו של הפועל הזה בטוחה למדי. בורגר ואחרי בריקה נוספת גם פרפולה ווטנבה קוראים כאן *ip-qi¹-[du-ni]*, מלשון *paqadu*, "להפקיד" (בורגר 1956, עמ' 108; פרפולה ווטנבה 1988, עמ' 25). ואולם, משמעותו המדויקת של הפועל בהקשר הנדון איננה בהירה, ועמיתות זו משתקפת היטב בתרגומים השונים שהוצעו: בורגר – *zugewiesen hat* (1956, עמ' 108), פרפולה ווטנבה – *entrusted*, סמית – *appointed* (1875, עמ' 140). תרגומים מעט החלטיים יותר הציעו ויינר – *gegeben hat* (1932–1933, עמ' 32–33) וריינר – *granted* (1975, עמ' 52). על-סמך התרגומים האלה הסיקו חוקרים רבים, שאיזור החוף הישראלי לשעבר, לרבות דור, הוענק לבעל, כלומר, עבר בתקופה זו לשליטת צור (ראה, למשל, אלאי 1979, עמ' 28; ז'ידואן 1969, עמ' 46).¹¹ מתעורר הרשם, לכאורה, שנדונה כאן העברת סמכויות שליטה או ניהול לבעל, אבל ההגיון מחייב, שאין לקבל את העניין הזה כפשוטו. אמנם מתעוררות בעיות בהבנתן של שורות 18–21, אך דומה, כי לצורך העניין הנדון בחוזה היה לכל המקומות הנזכרים מעמד שווה, ואין להעלות על הדעת, שכולם – כולל, למשל, חוף פלשת – עברו לשליטה צורית. על כך מעידה גם נימת הכללית הקשוחה של החוזה (ראה, למשל, הדיון אצל פטינאטו 1975, בעיקר עמ' 157–158). בשורות 22 ואילך שוב נדרש הסופר האשורי להגדרה מדויקת יותר של הזכויות שהוענקו לבעל, אך גם חסר פועל-המפתח, שהושלם על-ידי פרפולה ווטנבה, כנראה בהקבלה לשורה 24, כדלקמן: *Baal [may enter these] cities*. כפי שעולה מתרגומם של פרפולה ווטנבה, העניין הנדון כאן – וכנראה גם בשורות 18–21 – אינו סמכויות שלטון, אלא הסדרת זכויות השיט והסחר של הצורים ("הפקדת" זכויות שיט). פירוש זה כבר היה מקובל קודם-לכן על חוקרים רבים, כמו, למשל, בונג (1979, עמ' 55), פטינאטו (1979, עמ' 157), קצנשטיין (1973, עמ' 273), בעקבות אלט, אפעל (תשמ"ב, עמ' 197) ואילת (תשל"ו, עמ' 167).¹² ועוד אשוב לעניין זה בהמשך.

בנקודה זו ראוי רק להדגיש, כי העדות המצטיירת בבירור מן החוזה היא, כי החשיבות הרבה שייחסו האשורים לדור ולכל איזור החוף הארצישראלי היתה קשורה בסחר הימי שהתנהל לאורכו.

1. דיון

על האינטרס הרב שהיה לאשורים בשליטה על המסחר בכלל, ועל זה שהתנהל בין פיניקיה, פלשת ומצרים בפרט, אין צורך להרחיב כאן (ראה, למשל, אילת 1990). חלק גדול מן המסחר הזה התנהל בים. האשורים לא היו מסוגלים לוותר על

פחוות דור, ולכן סופחה לשומרון, ומעתה היתה רק מרכז מינהל משני בתוך שומרון רבתי (אהרונס 1979, עמ' 377).

לאמיתו של דבר, טיבן של הרשימות שהביא פורר איננו ברור. לאחרונה דן קסלר ביסודיות בתעודה K.4384, הגדולה מבין השתיים. מסקנתו היא, כי אין שום עדות שתתמוך בפירושו של פורר, וכי גם אם מקבלים את הפירוש ה"מינהלי" של פורר לתעודות, אין כל אפשרות להבחין בהן בין אזורים אשר היו פחוות לבין יחידות גיאוגרפיות-מינהליות אחרות. נהפוך הוא, מופיעים בהן כמה טופונימים שעליהם ידוע לנו ממקורות אחרים שלא היו פחוות או מרכזי פחוות (קסלר 1980, עמ' 126–128 והערה 451, ושם גם סיכום הדעות הנוספות המתנגדות לפורר; וכך גם אפעל תשמ"ב, עמ' 197; אהרונס 1979, עמ' 377). כל אשר ניתן ללמוד בבירור מן התעודות האלו הוא, כי במסגרת האימפריה האשורית נודעה לדור חשיבות רבה שטיבה איננו ברור, אף שייטכן, שהיתה בירת פחוות, בייחוד לאור הזכרתה (ב-ADD 919) בין שומרון ודמשק לבין מנצות וצמר. כאן ראוי לשוב ולהזכיר, כי לעומת שומרון ומגידו אין דור נזכרת ברשימות האפונימים האשוריות.

חוזה אסרחדון עם בעל מלך צור (+ K.4444 + K.3500 K.10235) הוא המקור הניאוראשורי השני שנזכרת בו דור. ענייננו כאן בשורות III: 15'–26', המובאות כאן בתרגומם של פרפולה ווטנבה (1988, עמ' 25):

15] If there is a ship of Baal or the people of Tyre that is shipwrecked off the land of the Philistines or within Assyrian territory, everything that is on the ship belongs to Esarhaddon, king of Assyria; however, one must not do any harm to any person on board the ship but one must return them all to their country.

18] These are the ports of trade and the trade routes which Esarhaddon, king of Assyria, [entrusted] to his servant Baal to Akko, Dor, to the entire district of the Philistines, and to all the cities within Assyrian territory on the seacoast, and to Byblos, the Lebanon, all the cities in the mountains, all (these) being cities of Esarhaddon, king of Assyria.

22] Baal [may enter these] cities. The people of Tyre [will], in accordance with what Esarhaddon, king of Assyria, has per[mitted, stay] in their ships, and all those who enter into the towns of [. . .], his towns, his villages, his ports of trade which [. . .] for collecting [toll . . .], and all (the places) in their outskirts, will [pay toll], as in the past.

החופים, ועל-פירוב עצרו בתחנות-ביניים. משום כך היתה השליטה בנמלים שלאורך החוף הישראלי פועל יוצא הכרחי של שאיפת האשורים לשלוט בסחר, ואין כל הגיון ברעה הגורסת, שאיזור החוף הישראלי לשעבר ונמליו הועברו לשליטתם של הצורים. מיקומה של דור, בערך באמצע הדרך בין פיניקיה לפלשת, נמלה הטבעי וקירבתה למוצא וארי מילך, המקשר אותה צפונה ומזרחה, העמידו אותה במקום ראשון בין אופציות תחנות-הביניים, וכמעט מתבקשת מאליה המסקנה, כי בדור היה *kāru* אשורי. אינטרס אשורי ראשון במעלה, נוסף על הפיקוח, היה הראגה לפעילותו התקינה של הנמל, לבטחוננו ולבטחון המשתמשים בו. לא ברור אם היה די בכך כדי לנתב אליו את המסחר. מכלי-מקום, האשורים ביקשו להסדיר את השיט גם באמצעים אחרים, כפי שעולה, למשל, מחווה אסרחדון עם בעל.

קנקני המסחר שתוארו כאן מעידים, כאמור, על הסחר האינטנסיבי שהתנהל דרך נמל דור ועל הקשר המיוחד עם צור. מכלול כלי-החרס מטיפוס אשורי, בייחוד הקערות מטיפוסים 6-1, מעיד על נוכחותו המפקחת של המינהל האשורי.

אין בידנו נתונים מספיקים כדי לקבוע אם היו בתקופה זו עוד נמלים פעילים לאורך החוף הישראלי לשעבר — כמו, למשל, עתלית — ואם האשורים ביקשו לשלוט בהם. בהקשר זה ראוי להדגיש, כי דור היא הנמל היחיד לאורך קטע החוף הישראלי לשעבר הנוכח במקורות ניאראשוריים בכלל, ובחווה אסרחדון בפרט.

בכל האמור לעיל אין, לדעתי, תשובה ברורה על השאלה אם היתה דור גם בירת פחווה אשורית, ואם מילאה תפקידים נוספים, כמו, למשל, צבאיים.¹³

שירותיהם של העמים יורדי הים בבניית ציים ובניהול סחר הים, ולכן התנהלה שליטה זו בדרכים עקיפות: השתלטות על הנמלים העיקריים, או חלקים מסוימים מהם, גביית מסי נמל ומסים אחרים ועוד (לעניין זה ראה, למשל, פקירקובה 1987). במקביל היה על האשורים לתת את ההגנה המתאימה לסוחרים ולאפשר את התנאים הבטחוניים לקיומו של המסחר ולהעלאת המס. צורך זה בא לידי ביטוי ברור בחווה אסרחדון עם בעל, כמו, למשל, בשורות 15-17.

אחד המכשירים העיקריים להשגת המטרות האלו היה הקמתן של תחנות מסחר ופיקוח, אם בתחומי הנמלים עצמם ואם כישויות נפרדות. היו אלה ה-*kāru*, שנוסדו בעיקר כדי לאפשר את הפיקוח האשורי על הסחר, לעתים תוך נסיון לשמש מוקד חדש לפעילות המסחרית. בחלקם הם ידועים לנו מן המקורות. הגדרת עיר או כל אתר אחר כ-*kāru* לא היתה תלויה במעמדו השלטוני של המקום, אלא בהימצאותם של נציגי האוצר המלכותי, המכונים לעתים *rabi-kāri* בתעודות האשוריות, ושל המנגנונים שמתחתם. באופן עקרוני היתה יכולה לקבל כל עיר, או אף רבעים מסוימים או רציפים בעיר, מעמד של *kāru* (ראה, למשל, לוי 1956, עמ' 37-50; סיוויל ואחרים 1971, עמ' 231-239).

ה-*kāru* האשורי בדור הוא אפוא הרקע להבנת חשיבותה של דור בעיני האשורים. ערי החוף הפיניקיות והפלשתיות נשארו ברובן בשליטת שושלות מקומיות. המסע הימי ביניהן הצריך כמעט תמיד חניות-ביניים. מבחינה טכנית אמנם אפשר היה לעבור, למשל, את המרחק של כ-100 מייל ימיים בין צור לאשדוד ביממה אחת, בקירוב, אך רק לעתים רחוקות ביותר נטלו הספנים על עצמם את הסיכון אשר בשיט לילי לאורך

הערות

- הכול נתגלו במגידו 25 קערות מן הטיפוס הזה, מתוכן 18 בשכבה III.
- ההקשר שם אינו ידוע לי. למראית-עין דומה החומר שממנו נעשתה הקערה לזה של חלק מקערות נמרוד. אני מודה לחופר האתר, י' אלגביש, ולא' זמר ממוזיאון חיפה על שאפשרו לי לראות את הקערה.
- בחלקה התחתון של קערה מס' 1344 יש טביעות, המעידות אולי על מקור מיסופוטאמי.
- התצלום של הארון מודתן איננו בדור (ראה פרי 1959, ציור 1).
- ראה, למשל, ירין 1960, לוח LXXII: 9-1. זהו הטיפוס העיקרי שלגביו קיימת אפשרות שיוצר בישראל, כפי שהציעה גבע (1982, עמ' 70), אף שקביעתה גורפת וכוללת גם טיפוסים מחזור ומצור שללא ספק לא יוצרו בחצור (ראה גלבוע, ברפוס).
- מובן, שמסקנה זו סותרת את ההנחה, כי בזמן ההוא היה האיזור פחווה אשורית.
- רעתם של הירשברג (1932, עמ' 69 ואילך) ואחרים כי המדובר דווקא במקומות שבהם הוגבל המסחר הצורי איננה עומדת במבחן הביקורת. תודתי נתונה לאלחנן וייסרס על שהאיר את עיני בנוגע לבעיות שמעוררים הטקסטים האשוריים.
- לדעתו של שטרן (בעל-פה) עצם קיום הביצור וההקבלה למגידו ולשומרון אכן יש בהם כדי להעיד על מעמדה זה של דור.

- השרידים הרלים מן המאה ה' לפסה"נ שנתגלו בשומרון הם שוב בבחינת אזהרה בכל הנוגע להסקת מסקנות מהעדר ממצא, אך אין בהסתייגות זו כדי לשנות את התמונה הכללית.
- החפירות בדור מתנהלות מאז שנת 1980 בהנהלתו של אפרים שטרן מטעם המכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, בשיתוף עם אוניברסיטאות בארצות-הברית ובקנדה. אני מודה לפרופ' שטרן על שאיפשר לי להציג את החומר הזה כאן.
- תודתי נתונה לא' שטרן, לב' עודד ולא' שרון על שקראו את המאמר והאירו את עיני בנקודות חשובות.
- כלי-החרס המתוארים כאן מקורם בשטחים שבמדרון המזרחי של התל, בהקשרים אלה: שטח A — חומר מעל לרצפה הגיגשת לחומה המלאה (לוקוסים 1022, 1023, 1027, 1240, 1242); שטח B1 — חומר מתוך בור גדול שחתך את פניו הצפוני-המערבית של השער בעל ארבעת התאים שמתחת לשער "בעל שני התאים" (לוקוסים 2769, 2755, 2775, 3142, 3193, 3391); שטחים B1-B2 — חומר מעל לרצפות שלב 5b בשטחים אלה, השלב הקדום של השער בעל שני התאים (לוקוסים 2815, 2848, 7875, 7885).
- הקערות מנמרוד מובאות כאן ברשותו האריבה של פרופ' פ' פאר מאוניברסיטת לונדון.
- ראה גם למון ושיפטון 1939, לוחות 23: 6; 24: 33; 25: 66. בסך

ביבליוגרפיה

- Village in the Jezreel Valley (Qedem, XXIV), Jerusalem 1987
- S. Geva, "Evidence for the Trade = 1982 גבע between Israel and Tyre?" *BASOR*, 248 (1982), pp. 69-72
- A. Gilboa, "The Typology and Chrono- = 1995 גלבוע, logy of Iron Age Pottery and the Chronology of Iron Age Assemblages", in: E. Stern et al., *Excavations at Dor-Final Report, IB (Qedem Reports, II)*, pp. 1-50
- M. Dothan, *Ashdod IV — Excavation of = 1982 דותן Area M* = 'Atiqot (English Series), XV (1982)
- A. Haller, *Die Gräber und Gräfte von = 1954 האלר Assur*, Berlin 1954
- H. Hirschberg, *Studien zur Ge- = 1932 הירשברג schichte Esarhaddons*, Ohlau 1932
- E.F. Weidner, "Der Staatsvertrag = 1933-1932 ויינר Assurniraris VI von Assyrien mit Mati'ilu von Bit Agusi", *AfO*, VIII (1932-1933), pp. 17-34
- J.C. Wampler, *Tell En-Nabesh, II: The = 1947 ומפלר Pottery*, Berkeley-New Haven 1947
- N. Jidejan, *Tyre Through the Ages, = 1969 ז'יד'אן Beirut* 1969
- Y. Yadin et al., *Hazor, II: An = 1960 ידין ואחרים Account of the Second Season of Excavations*, 1956, Jerusalem 1960
- Idem, *Hazor, III-IV: An Account = 1961 ידין ואחרים of the Third and Fourth Seasons of Excavations*, 1957-1958, Jerusalem 1961
- M. Lebeau, *La céramique de l'âge du fer = 1983 לבו II-III à Tell Abou Danne*, Paris 1983
- J. Levy, "On Some Institutions of the Old = 1956 לוי Assyrian Empire", *HUCA*, XVIII (1956), pp. 1-79
- S. Lloyd & N. Gokce, "Sultantepe", = 1953 לויד וגוקה *Anatolian Studies*, III (1953), pp. 27-52
- J. Lines, "Late Assyrian Pottery from = 1954 ליינס Nimrud", *Iraq*, XVI (1954), pp. 164-167
- R.S. Lamon & G.M. Shipton, = 1939 למון ושיפטון *Megiddo, I: Seasons of 1925-34*, Chicago 1939
- מור תשמ"ה = ע' מור, "בין פלשת ליהודה — תמנה (תל בטש) בתקופת הברזל ב'", *ארכי-ישראל*, יח, ירושלים תשמ"ה, עמ' 324-300.
- D.B. McCown & R.C. Haines, = 1967 מקקאון והיינס *Nippur, I: Temple of Enlil, Scribal Quarter and Soundings (Oriental Institute Publications, LXXVIII)*, Chicago 1967
- Y. Aharoni, *Excavations at Ramat = 1964 אהרונִי Rahel*, II, Rome 1964
- Idem, *The Land of the Bible — A = 1979 אהרונִי Historical Geography*, London 1979
- J. Oates, "Late Assyrian Pottery from = 1959 אוטס Fort Shalmaneser", *Iraq*, XXI (1959), 130-146
- W.F. Albright, "The Administrative = 1925 אולברייט Division of Israel and Judah", *JPOS*, V (1925), pp. 17-54
- אורנן = ט' אורנן, "עיונים בממצא הגליפטי מארץ ישראל ומעבר הירדן — חותמות גליל אשוריים, כנעניים ואחמניים מן המחצית הראשונה של האלף הראשון לפנה"ס", חיבור לקבלת התואר מוסמך של האוניברסיטה העברית בירושלים, 1990.
- אילת תשל"ז = מ' אילת, קשרי כלכלה בין ארצות המקרא בימי בית ראשון, ירושלים תשל"ז.
- אילת = הנ"ל, "המסחר הבינלאומי בארץ ישראל תחת שלטון אשור", בתוך: כ"ז קידר, ט' דותן וש' ספראי (עורכים), *פרקים בתולדות המסחר בארץ ישראל*, ירוש' לים 1990, עמ' 88-67.
- J. Elayi, "L'essor de la Phénicie et le = 1979 אלאי passage de la domination assyro-babylonienne à la domination perse", *Baghdader Mitteilungen*, IX (1979), pp. 25-38
- A. Alt, *Kleine Schriften zur Geschichte = 1959 אלט des Volkes Israel*, Munich 1959
- W.P. Anderson, *Sarepta I — The Late = 1988 אנדרסון Bronze and Iron Strata of Area II, Y*, Beyrouth 1988
- אפעל תשמ"ב = י' אפעל, "השלטון האשורי בארץ ישראל", בתוך: א' מלמט (עורך), *ימי המלוכה — היסטוריה מדינית*, ירושלים תשמ"ב.
- W. Ball, D. Tucker & T.J. Wilkin- = 1989 בול ואחרים son, "The Tell el-Hawa Project — Archaeological Investigations in the Northern Jazira, 1986-1987", *Iraq*, LI (1989), pp. 1-66
- G. Bunnens, *L'expansion phénicienne en = 1979 בונן Méditerranée*, Bruxelles 1979
- R. Borger, "Die Inschriften Asarhad- = 1956 בורגר dons Königs von Assyrien", *Archiv für Orientalforschung, Supplement*, IX (1956), pp. 107-109
- P.M. Bikai, *The Pottery of Tyre*, War- = 1978 ביקאי minster 1978
- בירן = א' בירן, דן — 25 שנות חפירה, הוצאת הקי" בוצ' המאוחד והחברה לחקירת א"י ועתיקותיה, 1992.
- A. Ben-Tor et al., *Tell Qiri — A = 1987 בן-טור ואחרים*

- Idem, "Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1970", *ibid.*, NS V (1972), pp. 69–96
- Idem, "Keramik Urartaischer Festungen in Iran", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Supplement II, Berlin 1976
- J.W. Crowfoot, G.M. = 1957 קראופוט, קראופוט וקניון Crowfoot & K.M. Kenyon, *Samaria-Sebaste – Report of the Work of the Joint Expedition in 1931–1933 and of the British Expedition in 1935*, III: *The Objects*, London 1957
- J. Curtis, *Excavations at Qasrij Cliff = 1989 קרטיס and Khirbet Qasrij*, London 1989
- P.S. Rawson, "Palace Wares from Nimrud — Technical Observations on Selected Examples", *Iraq*, XVI (1954), pp. 168–172
- G.A. Reisner, C.S. Fisher & = 1924 רייזנר ואחרים D.G. Lyon, *Harvard Excavations at Samaria*, Cambridge 1924
- E. Reiner, "Translation of Treaty of Esarhaddon with Baal of Tyre", in: J.B. Pritchard (ed.), *The Ancient Near East — A New Anthology of Texts and Pictures*, Princeton 1975
- A. Chambon, *Tell El-Farah, I: L'âge = 1984 שאמבון du fer*, Paris 1984
- E. Stern, "The Excavations at Tel Dor", = 1985 שטרן in: E. Lipinski (ed.), *The Land of Israel — Cross-Roads of Civilizations (Orientalia Lovaniensia Analecta, XIX)*, Louvain 1985, pp. 169–192
- שטרן תשמ"ט = א' שטרן, "חצור, דור ומגידו בימי אחאב ואשור", *ארכיאולוגיה*, כ, ירושלים תשמ"ט, עמ' 233–248
- שטרן, ברפוס = E. Stern et al., *Dor, II (Qedem)* = 1933 תומפסון ומלוואן R.C. Thompson & M.E.L. Mallowan, "The British Museum Excavations at Nineveh, 1931–32", *Annals of Archaeology and Anthropology*, XX (1933), pp. 17–18
- M. Noth, *The History of Israel*, London = 1960 נות 1960
- M. Civil et al., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, VII, Chicago 1971 סיוויל ואחרים
- G. Smith, *Assyria from the Earliest Times to the Fall of Nineveh*, London 1875 סמית 1875
- עורד תשל"ג = ב' עורד, "אשור וערי פיניקיה בזמן האימפריה האשורית", *באר-שבע*, א (תשל"ג), עמ' 149–137
- R. Amiran, "A Late Assyrian Stone Bowl from Tell el. Qitaf in the Beth-Shean Valley", *Atiqot* (English Series), II (1959), pp. 129–132 עמירן 1959
- M.F. von Oppenheim, *Tell Halaf*, = 1962 פון-אופנהיים IV, Berlin 1962
- E. Forrer, *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig 1920 פורר 1920
- G. Pettinato, "I rapporti politici di tiro con l'Assiria alla luce del 'trattato tra Esarhaddon e Baal'", *Rivista di Studi Fenici*, III (1975), pp. 145–160 פטינאטו 1975
- F. Petrie, *Gerar*, London 1928 = 1928 פיטרי
- J. Pecirkova, "The Administrative Methods of Assyrian Imperialism", *Archiv Orientalni*, LV (1987), pp. 162–175 פקירקובה 1987
- J.P. Free, "The Sixth Season at Dothan", = 1959 פרי BASOR, 156 (1959), pp. 22–29
- S. Parpola & K. Watanabe (eds.), = 1988 פרפולה ווטנבה Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, Helsinki 1988
- K. Kessler, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens (Beihfte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Series B, No. 16)*, Wiesbaden 1980 קסלר 1980
- H.J. Katzenstein, *The History of Tyre*, Jerusalem 1973 קצנשטיין 1973
- S. Kroll, "Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1969", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, NS III (1970), pp. 69–72 קרול 1970

ENGLISH SUMMARY

ASSYRIAN-TYPE POTTERY AT DOR AND THE STATUS OF THE TOWN DURING THE ASSYRIAN OCCUPATION PERIOD

BY AYELET GILBOA (pp. 122-135)

The unique 7th century BCE fortifications at Tel Dor on Israel's Mediterranean coast and other aspects of its material culture indicate the site's special status during the Assyrian occupation. The "Assyrian" pottery repertoire of Dor, presented here in detail, is practically unparalleled at other sites in the region and mostly comprises types that, within the framework of Palestinian Archaeology, were not previously recognized as Assyrian. Various aspects of this assemblage suggest Assyrian presence at Dor. The three Neo-Assyrian texts mentioning Dor are reviewed. Two of these, toponym lists, are generally believed to provide evidence that Dor served as capital of an Assyrian province. On the other hand, the third document — the famous treaty between Esarhaddon and Baal King of Tyre — has led many scholars to assume that the entire (formerly) Israelite coast (Dor included) was handed over to the Tyrians. Analysis of the toponym lists has demonstrated that there are, to date, no grounds for the claim that Dor was the capital of a province. Analysis of the treaty, coupled with Dor's "Assyrian" assemblage and its large assemblage of commercial jars of Tyrian types suggest that the site's primary importance in this period relates to the Assyrian interest in the maritime trade along the Mediterranean east coast and that Dor probably served as an Assyrian *karu*.